

Inhoud

Inleiding	5
Hoofdstuk 1 Syntaxis is het bouwen van een zin	13
Hoofdstuk 2 Het gezegde is de basis van de zin	19
Het gezegde	19
De woordschuur en de woordzoekertjes	20
Het aantal stoelen	23
De niet-verplichte bagage	25
In welke volgorde mogen de zinsdelen staan?	26
Bijgezegde	27
Als de zin af is	29
Hoofdstuk 3 Het onderwerp zoekt de persoonsvorm uit	31
Het duo onderwerp en persoonsvorm	31
Eigenschappen van de persoonsvorm	32
De Nederlandse zinsdeelproef	35
Meer dan één persoonsvorm in een gezegde	36
Persoonsvorm en onderwerp in een bijgezegde	37
Hoofdstuk 4 In een zin met een werkwoordelijk gezegde zijn soms nog andere zinsdelen verplicht	39
Het onderwerp	39
Het loze onderwerp	41
De complementen	42
Lijdend voorwerp	43
Ondervindend voorwerp	45
Meewerkend voorwerp	47
Voorzetselvoorwerp	48
Voorwerpsbepaling	51
Samenvatting	54
Problemen met deze indeling	54
Vragende zinsdelen	59

Hoofdstuk 5 In een zin met een naamwoordelijk gezegde zijn soms nog andere zinsdelen verplicht	61
Naamwoordelijke gezegdes met 'als'	63
Koppelwerkwoorden	63
Het naamwoordelijk deel	64
Onderwerp	65
Het loze onderwerp	66
De complementen	67
Oorzakelijk voorwerp	68
Ondervindend voorwerp	71
Meewerkend voorwerp	73
Vorzetselvoorwerp	74
Voorwerpsbepaling	75
Samenvatting	76
Problemen met deze indeling	76
Vragende zinsdelen	78
Hoofdstuk 6 Gezegdes kunnen aangevuld, ingekort en aangepast worden	79
Hulpwerkwoorden	80
De lijdende vorm	86
Type 1: de reguliere lijdende vorm	86
Type 2: de schijnbare lijdende vorm	88
Type 3: de lijdende vorm met <i>zich laten</i>	88
Type 4: de schijnbare lijdende vorm met <i>krijgen</i>	88
De veroorzakende en de duldende vorm	91
Vormen van het werkwoord	93
1. Infinitief of heel werkwoord	93
2. Voltooid deelwoord	94
3. Te-infinitief	94
4. 'Aan het'-vorm	95
5. Bezigheidsvorm	95
Werkwoordelijke uitdrukkingen	96
Hoofdstuk 7 Zo zie je of het gezegde werkwoordelijk of naamwoordelijk is	99
Lijdende zinnen	99
Het naamwoordelijke gezegde	100
'Het bushokje is beschadigd': werkwoordelijk of naamwoordelijk gezegde?	101
Nog een paar voorbeelden	106
Een echt lastig geval: 'Johan is geboren in Duitsland'	108
Hoofdstuk 8 Sommige zinsdelen zijn in wezen nogal nutteloos	111
Loze zinsdelen	111
Voorlopige zinsdelen	113
Herhalende zinsdelen	115

Hoofdstuk 9 Sommige zinsdelen zijn wel nuttig, maar niet verplicht	117
De resultatieve bepaling	117
Het bijgezegde	119
De dubbelverbonden bepaling	119
De bepaling van belang	120
De bepaling van bezit	121
De ethische datief	121
Bijwoordelijke bepalingen	122
Een twijfelgeval	123
Weglaatbare voorwerpen	124
Samenvatting: de weglaatbare zinsdelen	125
Hoofdstuk 10 Zinnen hebben verschillende vormen	127
De mededelende hoofdzin	127
De vragende hoofdzin	129
De aanvoegende zin	130
De gebiedende hoofdzin	130
De gewone bijzin	131
De betrekkelijke bijzin	133
De beknopte bijzin	134
Onvolledige zinnen	136
Samengetrokken zinnen	136
Hoofdstuk 11 Je kunt ook extra informatie in een zinsdeel stoppen	139
Bijvoeglijke bepaling	139
Hoofdstuk 12 Woorden zijn de bouwstenen om zinnen te maken	145
Werkwoorden	145
Het zelfstandig naamwoord	148
Het bijvoeglijk naamwoord en de bijvoeglijknaamwoordgroep	150
De determineerder	152
Lidwoorden	152
Telwoorden	153
Aanwijzende voornaamwoorden	153
Vragende voornaamwoorden	153
Bezittelijke voornaamwoorden	153
Overige	153
Het telwoord	154
De zelfstandignaamwoordgroep	156
Het voorzetsel, het achterzetsel en de voorzetselgroep	157
Het bijwoord en de bijwoordgroep	158
Het voegwoord	160
Tussenwerpsels	162
Het gebruik van woorden in zinnen	163

Hoofdstuk 13 Dankzij voornaamwoorden hoef je wat je bedoelt niet elke keer opnieuw uit te spreken	165
Wat zijn voornaamwoorden?	165
Persoonlijke voornaamwoorden	167
Wederkerende voornaamwoorden	169
Wederkerige voornaamwoorden	171
Aanwijzende voornaamwoorden	172
Bezittelijke voornaamwoorden	173
Betrekkelijke voornaamwoorden	173
Bepalingaankondigende voornaamwoorden	175
Het kwantitatief voornaamwoord	175
Vragende voornaamwoorden	176
Onbepaalde voornaamwoorden	176
Herhalende voornaamwoorden	177
Voornaamwoordelijke bijwoorden	177
Een twijfelgeval	178
Hoofdstuk 14 Lesgeven in ontleden doe je zo	179
Maak van grammaticaonderwijs geen stortbad van vaktermen	179
Het nut van grammaticaonderwijs	180
De aanpak van grammaticaonderwijs	181
Valkuilen	181
Tradities in het Nederlandse grammaticaonderwijs	182
Stappenplan	182
Het gezegde	184
Het onderwerp	185
De persoonsvorm	186
De complementen	186
Het lijdend voorwerp	187
Het meewerkend voorwerp	187
De voorwerpsbepaling	188
Het oorzakelijk voorwerp	189
Het naamwoordelijk deel van het naamwoordelijk gezegde	189
Het werkwoordelijk deel van het naamwoordelijk gezegde	189
De niet-verplichte zinsdelen	189
Onderschikkende voegwoorden en bijzinnen	190
Woordsoorten	190
Voornaamwoorden	191
Voornaamwoordelijke bijwoorden	191
Er	192

Hoofdstuk 15 Zo schreven en schrijven taalwetenschappers over zinsbouw	193
Geschiedenis van het ontleden	193
De revolutie van Noam Chomsky	196
Thètatheorie en casusgrammatica	202
Categoriale grammatica	203
Optimaliteitstheorie	203
De bus en het zinsbouwpakket	205
Hoofdstuk 16 De eisen	209
Basisonderwijs, Nederland	209
Basisonderwijs, Vlaanderen	209
Voortgezet onderwijs, Nederland	210
Secundair onderwijs Vlaanderen	211
Lerarenopleidingen Vlaanderen	213
Lerarenopleiding basisonderwijs (pabo) Bachelor, Kennisbasis Nederlands, Nederlandse hogescholen	221
Tweedegraadslerarenopleiding Nederlands Bachelor, Nederlandse hogescholen	230
Eerstegraadslerarenopleiding Nederlands Master, Nederlandse hogescholen	235
Andere tweedegraadslerarenopleidingen Bachelor, Nederlandse hogescholen	236
Literatuur	239
Index	241
Verantwoording illustraties	245
Dankwoord	247

Hoofdstuk 1

Syntaxis is het bouwen van een zin

Afbeelding 1.1

Beschrijf eens in één zin wat er gebeurt op afbeelding 1.1. Schrijf die zin dan op of onthoud hem. Sla pas daarna de bladzijde om.

Vermoedelijk heb je in je zin een aantal van de volgende woorden gebruikt: *Roodkapje, slaat, mept, mishandelt, wolf, bos, woud, stok*. Dat is niet zo gek, want al die woorden beschrijven iets wat je op de afbeelding hebt gezien.

Vermoedelijk heb je een zin bedacht die erg lijkt op een van de volgende:

- ☺ Roodkapje slaat de wolf.
- ☺ In het bos mept Roodkapje de wolf.
- ☺ Met een stok mishandelt Roodkapje de wolf.

Zelfs als je een heel andere zin hebt bedacht, zul je de bovenstaande drie zinnen waarschijnlijk vrij normaal vinden. Omdat ze voor de meeste mensen zo normaal klinken, staat het tekenje ☺ ervoor. De volgende zinnen vind je waarschijnlijk niet normaal:

- ☹ De Roodkapje slaat wolf.
- ☹ In het bos Roodkapje mept wolf de.
- ☹ Met stok mishandelt Roodkapje wolf.

Omdat die zinnen voor bijna alle sprekers van het Nederlands raar klinken, staat het tekenje ☹ ervoor.

Opdrachten

- 1 Kijk bij elk van de drie normale zinnen hierboven (die met het ☺-tekenje ervoor) of het mogelijk is er een woord aan toe te voegen, zodat de zin nog steeds normaal klinkt. De zin moet nog steeds beschrijven wat er op afbeelding 1.1 staat.
 - 2 Probeer nu bij elk van de drie zinnen uit of je woorden kunt weglaten, zodat de zin normaal blijft klinken (en nog steeds afbeelding 1.1 beschrijft).
 - 3 Ga ook na of je de woorden in de drie zinnen in een andere volgorde kunt zetten (zonder iets toe te voegen of weg te halen). De zinnen moeten nog normaal klinken en afbeelding 1.1 beschrijven. Verandert de klemtoon als je woorden op een andere plaats zet?
- Zie basisboeksyntaxis.nl voor een uitwerking.

Nerdenweetje

Het stukje van de hersenen bij de linkerslaap, waar de meeste mensen hun zinnen bouwen, heet het *gebied van Broca*. Mensen bij wie het beschadigd raakt, kunnen nog wel de juiste woorden vinden, maar ze kunnen die woorden niet meer tot goedlopende zinnen combineren.

Als je een zin wilt gaan maken, heb je doorgaans van tevoren al een idee waar die over moet gaan. Je maakt je er een voorstelling van, of je herinnert je iets wat je wilt navertellen, of je ziet iets gebeuren en wilt dat beschrijven. Dat gaat net zo als bij het beschrijven van afbeel-

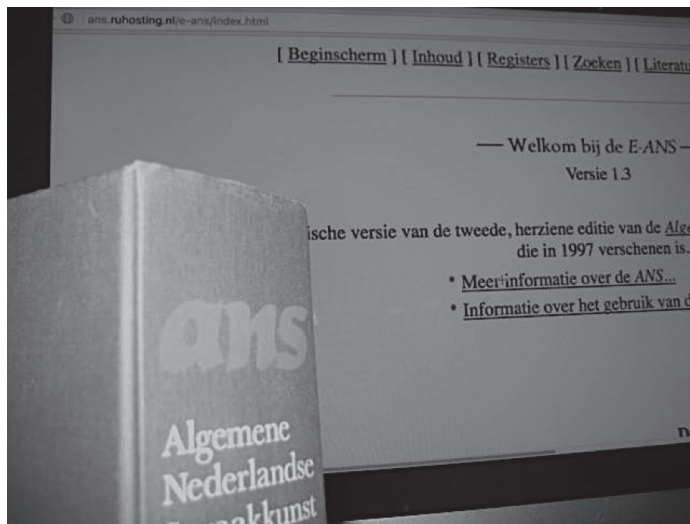
ding 1.1. Je gaat een zin bouwen met woorden die je kent. De vakterm voor het bouwen van zinnen is *syntaxis*.

Waarschijnlijk heb je geen flauw idee hoe die syntaxis precies in zijn werk gaat; je bouwt wel zinnen, maar je weet niet hoe je dat doet. Je zet woorden op de goede plaats, je gebruikt niet te weinig woorden en ook niet te veel, en dat gaat allemaal onbewust. Het is net alsof je het niet zelf doet, alsof iemand anders in jouw hoofd alle regeltjes kent voor het bouwen van een goede Nederlandse zin. Je kunt je die iemand voorstellen als een mannetje (dat je bijvoorbeeld ‘Sint Axis’ kunt noemen, als woordgrapje, en dat je je kunt voorstellen als een klein broertje van Sinterklaas).

In werkelijkheid worden zinnen gebouwd op een heel ingewikkelde manier. Hoe dat precies gaat, weten we niet. Wel weten we dat bij de meeste mensen zinnen worden gebouwd met een stukje van de hersenen dat bij de linkerslaap zit.

In dit boek gebruiken we verder de term *zinsbouwmechanisme* voor dat onafhankelijke mannetje of kronkeltje in je hoofd dat die voor jou onbekende regels gebruikt om steeds maar weer nieuwe zinnen te maken die beschrijven wat jij wilt zeggen.

Je kunt je zinsbouwmechanisme niet vragen aan welke regeltjes het zich houdt, dan geeft het geen antwoord. Gelukkig zijn er slimme speurneuzen die met handige trucjes een heleboel van die geheime regeltjes uit de syntaxis hebben ontdekt. Die slimme speurneuzen noemen we taalkundigen. Zij hebben die regels opgeschreven in boeken en op websites. De *Algemene Nederlandse Spraakkunst (ANS)* en de internetversie daarvan, de *e-ANS*, zijn daar voorbeelden van. Je ziet ze op afbeelding 1.2.

Afbeelding 1.2

Weetje

De e-ANS is te vinden op ans.ruhosting.nl.

Taalkundigen hebben ontdekt dat er drie soorten regeltjes zijn waaraan je zinsbouwmechanisme zich altijd houdt. Dat zijn:

1. regels die bepalen wat er per se in de zin moet staan;
2. regels die bepalen wat er eventueel ook nog in de zin mag staan;
3. regels die bepalen in welke volgorde alle onderdeeljes van de zin mogen staan.

Als je zinsbouwmechanisme het werkwoord *slaan* gebruikt om een mededelende zin te maken, dan zijn er een paar regeltjes waaraan het zich altijd houdt, bijvoorbeeld de volgende:

1. In de zin moet ook altijd iets of iemand voorkomen die geslagen wordt, en er moet iemand genoemd worden die zelf aan het slaan is. Dus de volgende zinnen kan je zinsbouwmechanisme wel maken:
 - ☺ De boer slaat de ezel.
 - ☺ Mevrouw Jansen slaat de bal.Maar de volgende zinnen zal je zinsbouwmechanisme nooit maken, omdat er iets ontbreekt:
 - ☹ De boer slaat.
 - ☹ Slaat de ezel.
2. In de zin mag ook genoemd worden waar er wordt geslagen, of wanneer, of hoe. Dat hoeft niet, maar het mag wel. Dus de volgende zinnen kunnen allemaal:
 - ☺ De boer slaat de ezel.
 - ☺ De boer slaat de ezel in het weiland.
 - ☺ De boer slaat de ezel om drie uur in het weiland.
 - ☺ De boer slaat de ezel om drie uur in het weiland met een stok.
3. Het werkwoord kan niet helemaal vooraan of achteraan in de zin staan. De volgende zinnen zijn geen mededelingen meer:
 - ☹ Slaat de boer de ezel.
 - ☹ De boer de ezel slaat.

In dit boek gaan we bekijken wat het zinsbouwmechanisme in ons hoofd nou precies doet. Daarbij leren we aan welke regeltjes het zich houdt. We zullen zien dat jouw zinsbouwmechanisme het meestal net zo doet als het zinsbouwmechanisme van andere Nederlandstaligen, maar dat er af een toe een regeltje is dat in het ene hoofd wel gebruikt wordt en in het andere niet. Daardoor zijn er binnen het Nederlands kleine verschillen in zinsbouw.

Als je iemand wilt leren hoe een auto werkt, kun je niet bij elke auto ter wereld elk onderdeelje aanwijzen en vertellen wat het doet. Auto's lijken zoveel op elkaar dat als je de techniek van de ene begrijpt, je ook wel redelijk begrijpt hoe een willekeurige andere auto werkt. Zo hebben heel veel auto's een *carburateur*, ook al ziet die er bij elke auto weer een beetje anders uit. Door dat woord *carburateur* te gebruiken, of woorden zoals *motor*, *cardanas* en *remlicht*, kun je de werking van de meeste auto's vrij goed beschrijven. Als je iemand wilt leren hoe syntaxis werkt, dus het bouwen van zinnen in je hoofd, dan is het ook handig als je onderdeeljes van zinnen bij hun naam kunt noemen. Dankzij termen als *werkwoord*, *lijdend voorwerp* en *naamwoordelijk gezegde* kunnen we over syntaxis praten.

Opdracht

- 4 Kijk eens op de e-ANS hoe die de term *zelfstandig naamwoord* definieert. Welk stuk van de definitie had je zelf kunnen bedenken en wat is nieuw voor je?